INGLIZ–O‘ZBEK BADIIY TARJIMASIDA PRAGMATIK TA’SIRNI QAYTA YARATISHNING KOGNITIV STRATEGIYALARI

Yusupova Mahliyo Sergeyevna
Tadqiqotchi

Annotatsiya. *Ushbu tezisda ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida pragmatik ta’sirni qayta yaratish jarayonida qo‘llaniladigan kognitiv strategiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqotda badiiy matndagi muallif niyati, emotsional-ekspressiv mazmun, madaniy komponentlar va kommunikativ maqsadlarning tarjima jarayonida qanday saqlanishi masalalari yoritiladi. Badiiy tarjimada nafaqat lingvistik birliklarning ekvivalentligini ta’minlash, balki asl matndagi pragmatik effektni o‘quvchiga yetkazish ham muhim vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, tarjimonning kognitiv faoliyati, mazmunni anglash, konseptual modellashtirish, madaniy moslashtirish va strategik tanlov jarayonlari tadqiqot obyekti sifatida ko‘rib chiqiladi.*

Tezisda ingliz tilidagi badiiy asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda qo‘llaniladigan semantik moslashtirish, pragmatik kompensatsiya, kontekstual qayta qurish va madaniy transformatsiya kabi kognitiv strategiyalarning o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, pragmatik ta’sirni saqlashda tarjimonning til bilimi, madaniy kompetensiyasi va kognitiv qaror qabul qilish jarayonlarining ahamiyati asoslanadi. Tadqiqot natijalari ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida pragmatik mazmunni samarali yetkazish uchun kognitiv yondashuvlardan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *ingliz–o‘zbek tarjimasi, badiiy tarjima, pragmatik ta’sir, kognitiv strategiyalar, tarjimon kompetensiyasi, madaniy transformatsiya, pragmatik ekvivalentlik, kognitiv modellashtirish.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonida badiiy tarjima xalqlar adabiy merosini o‘zaro bog‘lovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi badiiy tarjima jarayonida nafaqat til birliklarini bir tildan ikkinchi tilga o‘tkazish, balki asarning estetik qiymati, muallif pozitsiyasi, emotsional ta’siri va pragmatik mazmunini saqlab qolish muhim vazifa hisoblanadi.

Badiiy matn o‘zida nafaqat axborotni, balki muayyan kommunikativ maqsadni, muallifning subyektiv munosabatini va o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’sir mexanizmlarini ham mujassam etadi. Shu sababli tarjimon asl matndagi pragmatik ta’sirni anglash va uni tarjima tilida qayta yaratish jarayonida murakkab kognitiv faoliyatni amalga oshiradi. Bu jarayon tarjimonning matnni idrok etishi, mazmuniy tuzilmalarni tahlil qilishi, madaniy farqlarni hisobga olishi va tegishli strategik qarorlarni qabul qilishini talab qiladi.

Ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida asosiy muammolardan biri ikki til va madaniyat o‘rtasidagi farqlar sababli yuzaga keladigan pragmatik nomuvofiqliklarni bartaraf etishdan iborat. Ayrim iboralar, metaforalar, frazeologik birliklar, milliy-madaniy tushunchalar va emotsional ifodalar tarjima jarayonida aynan ko‘chirilganda o‘z ta’sir kuchini yo‘qotishi mumkin. Bunday holatlarda tarjimon pragmatik kompensatsiya, madaniy moslashtirish, kontekstual qayta qurish kabi kognitiv strategiyalardan foydalanadi.

Kognitiv yondashuv tarjima jarayonini oddiy til almashtirish emas, balki inson tafakkuri, bilim tajribasi va konseptual tizimlari bilan bog‘liq murakkab jarayon sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuv asosida tarjimonning matnni anglash, ma’no qatlamlarini ajratish va o‘quvchiga yetkazish jarayonidagi aqliy operatsiyalarini o‘rganish mumkin.

Shu nuqtai nazardan, ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida pragmatik ta’sirni qayta yaratishning kognitiv strategiyalarini tadqiq etish tarjima nazariyasi va amaliyoti uchun dolzarb masalalardan biridir.

Mazkur tezisning maqsadi — ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida pragmatik ta’sirni saqlash va qayta yaratishda qo‘llaniladigan kognitiv strategiyalarni aniqlash hamda ularning tarjima samaradorligidagi o‘rnini yoritishdan iborat.

ASOSIY QISM

Ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida pragmatik ta’sirni qayta yaratish jarayoni tarjimonning nafaqat lingvistik bilimlari, balki kognitiv faoliyati bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Tarjimon badiiy matnni qabul qilish jarayonida uning yuzaki ma’nosini emas, balki yashirin mazmunini, muallif maqsadini, emotsional ohangini va o‘quvchiga ko‘rsatadigan ta’sirini ham anglaydi. Shu sababli pragmatik ekvivalentlikka erishish tarjimonning murakkab tafakkur operatsiyalarini amalga oshirishini talab qiladi.

Badiiy tarjimada pragmatik ta’sirni saqlashning asosiy kognitiv strategiyalaridan biri kontekstual qayta qurish hisoblanadi. Ushbu strategiya orqali tarjimon asl matndagi ma’no va ta’sirni tarjima tilining lingvomadaniy xususiyatlariga mos ravishda qayta

shakllantiradi. Masalan, ingliz tilidagi ayrim frazeologik birliklar yoki obrazli ifodalar o‘zbek tilida aynan tarjima qilinganda tushunarsiz yoki ta’sirsiz bo‘lishi mumkin. Bunday holatda tarjimon mazmuniy yaqinlikni saqlagan holda muqobil ifodalarni tanlaydi.

Yana bir muhim strategiya — madaniy moslashtirishdir. Har bir badiiy asarda muayyan xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, qadriyatlari va dunyoqarashi aks etadi. Ingliz va o‘zbek madaniyatlari o‘rtasidagi farqlar sababli ayrim konseptlar tarjima jarayonida izohlanishi, almashtirilishi yoki qayta talqin qilinishi mumkin. Madaniy moslashtirish orqali tarjimon o‘quvchining matnni to‘liq anglashiga va asarning estetik ta’sirini his qilishiga imkon yaratadi.

Pragmatik kompensatsiya ham badiiy tarjimada keng qo‘llaniladigan kognitiv strategiyalardan biridir. Ayrim hollarda asl matndagi ma’lum bir emotsional yoki ekspressiv ta’sirni tarjima tilida aynan saqlash imkoniyati bo‘lmaydi. Shunda tarjimon boshqa til vositalari yordamida yo‘qolgan pragmatik samarani tiklashga harakat qiladi. Bu jarayonda so‘z tanlovi, sintaktik tuzilma, uslubiy vositalar va kontekst muhim rol o‘ynaydi.

Tarjimonning kognitiv faoliyatida konseptual modellashtirish alohida ahamiyatga ega. Bunda tarjimon asardagi asosiy g‘oyalar, obrazlar tizimi va semantik munosabatlarni anglab, ularni boshqa til va madaniyat tizimida qayta yaratadi. Ayniqsa, metafora, ramziy obrazlar va milliy konseptlarni tarjima qilishda ushbu strategiya muhim hisoblanadi.

Zamonaviy tarjima tadqiqotlarida generativ sun’iy intellekt vositalarining paydo bo‘lishi ham pragmatik ta’sirni qayta yaratish masalasiga yangi yondashuvlarni olib kirmoqda. Sun’iy intellekt katta hajmdagi matnlarni tahlil qilish, variantlar taklif etish va lingvistik mosliklarni aniqlash imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, badiiy matndagi chuqur madaniy va emotsional qatlamlarni anglashda inson tarjimonining kognitiv tajribasi muhim bo‘lib qolmoqda.

Shunday qilib, ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida pragmatik ta’sirni qayta yaratish jarayoni bir nechta kognitiv strategiyalarning uyg‘unlashuvi asosida amalga oshadi. Kontekstual qayta qurish, madaniy moslashtirish, pragmatik kompensatsiya va konseptual modellashtirish tarjimonning asosiy intellektual vositalari sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida pragmatik ta’sirni qayta yaratish jarayoni tarjimonning lingvistik bilimlari bilan bir qatorda uning kognitiv imkoniyatlari,

madaniy tajribasi va strategik qaror qabul qilish qobiliyatiga ham bog‘liqdir. Badiiy matnni tarjima qilish jarayonida asosiy vazifa faqat so‘z va gaplarning mazmunini yetkazish emas, balki muallifning kommunikativ maqsadi, emotsional ta’siri va estetik qiymatini saqlab qolishdan iborat.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pragmatik ekvivalentlikka erishishda kontekstual qayta qurish, madaniy moslashtirish, pragmatik kompensatsiya va konseptual modellashtirish kabi kognitiv strategiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu strategiyalar tarjimonga turli lingvomadaniy tafovutlarni bartaraf etish, asl matndagi yashirin ma’nolarni anglash va ularni o‘zbek kitobxoniga tabiiy shaklda yetkazish imkonini beradi.

Ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida tarjimonning kognitiv faoliyati ayniqsa metaforalar, frazeologik birliklar, milliy-madaniy tushunchalar va emotsional-ekspressiv vositalarni qayta yaratishda yaqqol namoyon bo‘ladi. Bunday birliklarni muvaffaqiyatli tarjima qilish uchun tarjimon nafaqat til birliklarini bilishi, balki ikki xalqning madaniy tafakkuri va konseptual tizimlarini ham chuqur anglashiga ehtiyoj mavjud.

Shuningdek, generativ sun’iy intellekt vositalarining rivojlanishi badiiy tarjima jarayoniga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Sun’iy intellekt tarjima variantlarini taklif qilish, matnlarni tahlil qilish va lingvistik muvofiqliklarni aniqlashda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Biroq pragmatik ta’sir, badiiy-estetik qiymat va madaniy kontekstni to‘liq anglash jarayonida inson tarjimonining kognitiv yondashuvi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ingliz–o‘zbek badiiy tarjimasida pragmatik ta’sirni qayta yaratish ko‘p bosqichli kognitiv jarayon bo‘lib, unda tarjimonning strategik tanlovi, madaniy kompetensiyasi va ijodiy yondashuvi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Kognitiv strategiyalardan samarali foydalanish badiiy tarjimalarning mazmuniy, pragmatik va estetik jihatdan mukammalligini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London: Routledge, 2018.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. — London: Prentice Hall, 1988.
3. Nida E.A., Taber C.R. The Theory and Practice of Translation. — Leiden: E.J. Brill, 1982.
4. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator. — London: Longman, 1990.

5. Gutt E.A. Translation and Relevance: Cognition and Context. — Manchester: St. Jerome Publishing, 2000.

6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.

7. Қудратов Т. Таржима назарияси ва амалиёти асослари. — Тошкент: Фан, 2007.

8. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. — Тошкент: Фан, 2005.

9. Ҳошимов Ғ.М. Когнитив тилшуносликка кириш. — Андижон: Андижон давлат университети нашриёти, 2013.

10. Ҳошимов Ғ.М. Лингвистик типология ва таржима масалалари. — Тошкент: Фан, 2010.

11. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1995.

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining chet tillarni o‘rganish va tarjima faoliyatini rivojlantirishga oid qarorlari. — Toshkent.